

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

**מצוה בו יורתר
מבשלו חו**

- רמ -

נמסר בשבת פרשת וירא ה'תשע"ב

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בליל שבת פרשת וישלח יחל השיעור בשעה 9:00 בערב
ויהיה בענין בשיטת הרמב"ם והרמב"ן במעשה שכם

בברכת שבת שלום,

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנתי: timnal@zahav.net.il

מצוה בו יותר מבשלוcho

על גוף המצוה]. ועפ"י העמיד כלל, ד'מצוה בו יותר מבשלוcho' לא אמרינן במכשירין שאינם מפורשים כגון התקנת שופר, אבל במכשירים האמורים בתורה שיש בהם סרך מצוה - אמרינן [דלא כדינא דעוסק במצוה פטור מן המצוה, שהוא שייך בכל המכשירים, וכהליכה למצוה דילפינן מ'בלכתך בדרך'].

והסיק שם לתלות זאת בפלוגתת הראשונים. דהנה מפורש בגמרא דמצוה לקדש בו יותר מבשלוcho, והנה דעת הרמב"ם (ריש הל' אישות וסהמ"צ עשה ריג) דקדושי אשה מצות עשה, וברכת האירוסין ברכת המצוה היא (אישות ג,כג), אבל הרא"ש (פ"ק דכתובות סי' יב) חולק וסובר שאין הקדושי מצוה, וברכת האירוסין ברכת השבח היא ולא ברכת המצוה, וכתב עוד שמצות פריה ורבייה מתקיימת אף בפילגש בלא קדושי [נקט כהרמב"ן שהפילגש מותרת מעיקר דינא, דלא כהרמב"ם (ריש הל' אישות ופ"ד דמלכים) שאסורה להדיוט]. והרי לדבריו הקדושי אינו אלא הכשר מצוה בעלמא [שכך היא הדרך הרגילה לקיים מצות פו"ר, ע"י ליקוחי אשה. ומ"מ אין זה כמכשירין האמורים בתורה, ד'כי יקח' האמור בתורה אינו אלא סיפור דברים שלאחר ליקוחין צריך גט, ולא משום לתא דמצוה כעשיית סוכה וציצית] ואעפ"כ אמרינן דמצוה בו יותר מבשלוcho. הרי מוכח דלהרא"ש אמרינן 'מצוה בו יותר מבשלוcho' אף במכשירי מצוה דעלמא, ואילו להרמב"ם אין הכרח בדבר, ושפיר יש מקום לומר דמכשירין שאינם מפורשים אין בהם עדיפות לעשותם בגופו. עכ"ד הנצי"ב בהרחבת דברים.

ולפי דבריו יש לומר שהרמב"ם הולך בזה לשיטתו, דהנה יש לחקור בגדר הדבר דמצוה בו יותר מבשלוcho, האם היא מעלה בהנהגת הגברא, שעדיף ומשובח טפי כשעוסק במצוה בגופו, או דלמא המצוה גופה משובחת ומתכבדת כשנעשית ע"י האדם עצמו מאשר ע"י שליח. ומלשון רש"י הנ"ל נראה כהצד הראשון, דפירש הא ד'מצוה בו' לענין קיבול שכר - ומשמע שנקט שמעלה היא לאדם גרידא, וכעצה טובה היא שיעשה בגופו ויקבל שכר טפי. ואולם מלשון הרמב"ם (שבת לו), נראה שהיא מעלה במצוה עצמה, וכפי שיובא להלן. ואם כן הרי מסתבר לומר דנידון 'מצוה בו' במכשירי מצוה תלוי בחקירה זו [אם כי אין הכרח בדבר], שלפרש"י שמעלה היא באדם שמתעסק וטורח בגופו, מסתבר שאין הפרש בין המצוה עצמה למכשיריה, דכל טורח שהאדם טורח בגופו בשביל המצוה עדיף טפי ומקבל עליו שכר, אך להרמב"ם שהוא גדר במצוה גופה, שהיא מתהדרת ומתכבדת יותר כשנעשית בגופו, שפיר מסתבר לחלק בין המצוה עצמה למכשירין בעלמא [ורק מכשירין המפורשים בתורה י"ל שאף הם נכללים בעשיית המצוה וכנ"ל]. ונמצא דהרמב"ם אזיל לשיטתו לפמש"כ הנצי"ב בדעתו דבמכשירין ליכא מצוה בו יותר

אמר רב יהודה אמר רב: כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו, עשה הקב"ה לבניו בעצמו, וכל מה שעשה אברהם ע"י שליח, עשה הקב"ה לבניו ע"י שליח; ואל הבקר רץ אברהם - 'ורוח נסע מאת ה' וכו' (ב"מ פו:). הח"ח ז"ל (באהבת חסד ריש ח"ג) נקט דהך מימרא יסודה במאי דאמרינן (רפ"ב דקדושי) מצוה בו יותר מבשלוcho, שעל כן גדול שכרם של המעשים שעשה אברהם אבינו בגופו מהמעשים שעשאם ע"י שליח. ומתאימים הדברים עם מה שפרש"י (בקדושי שם) 'מצוה בו יותר מבשלוcho - דכי עסיק גופו במצות מקבל שכר טפי'. הרי שעיקר הגדר ד'מצוה בו' מתבטא בריבוי שכרו של עושה המצוה, שעל כן שכר העשייה שבגופו של אברהם אבינו חלוק משכר העשייה ע"י שליח.

ומבואר לפי זה כדברי המג"א (תלב) דהך כללא אמור בכל המצוות, הגם שבגמרא לא נתפרש כן אלא לענין קדושי ולענין הכנות לשבת, ודלא כדברי היד-המלך שיצא לחלק בין שתי מצוות אלו לשאר מצוות. הא קמן דלפירוש הח"ח מבואר בגמרא שכלל זה אמור גם במצות הכנסת אורחים.*

והנה לפי זה יוצא בפשטות שאף במכשירי מצוה אמרינן מצוה בו יותר מבשלוcho, שהרי אותם מעשים של לקיחת הבקר ותיקונו לכאורה אינן אלא הכנה המכשרת את המצוה, אבל הכנסת האורחים עצמה הלא עשה אברהם אבינו בעצמו, ואעפ"כ חילקו בין ההכנות שעשה בגופו להכנות שע"י שליח.

וכבר עמד הנצי"ב (בהעמק שאלה קסט) בנידון זה ד'מצוה בו' במכשירי מצוה. והבחין בין מכשירין המפורשים בתורה שנכללים עם המצוה, ובין מכשירים שאינם מפורשים. וכגון סוכה דכתיב בה 'תעשה לך', אעפ"י שגוף המצוה הוא הישיבה בסוכה, ואף בסוכה שלא עשאה הוא, מ"מ כשעושה סוכה הרי גם העשייה מסונפת לעיקר המצוה ונחשבת עמה. כן פירש שם את לשון השאלות, וכן דקדק מלשון המשנה בנדריים (טז) 'קונם סוכה שאני עושה', וכן מלשון רש"י במכות (ח). וכיו"ב לענין עשיית ציצית, דאיכא למ"ד (במנחות מב) שמברכים בשעת ההטלה בבגד, והתוס' הביאו שיטת הירושלמי (בברכות ט,ג) שמברכים על עשיית מצוה כגון סוכה ותפלין, ודייק הנצי"ב דהיינו דוקא במכשירין המפורשים בתורה שיש עליהם שם 'מצוה' לענין ברכת המצוות, וכגון 'עשו להם ציצית' וכתיבת תפלין ומזוזות דכתיב 'וכתבתם', וכן אפיית מצות דכתיב 'ושמרתם את המצות' - עביד להו שימור בעשייתן [ואולם בגמרא דידן הסיקו דלא כהך מ"ד, והכי קיי"ל דאין מברכים אלא

א וכן מבואר במג"א ושע"ר רנ ובפ"ת אה"ע לה סק"ב שה"ה בשאר מצוות. (וע' שו"ת מהר"ח או"ז קכח).

ובאתיעור (ח"א כח, טז) צדד שבמצוות שבין אדם לחברו לא מצינו הך כללא דמצוה בו יותר מבשלוcho. ואמנם לפי המבואר בפנים בסוף הדברים, י"ל דהכנסת אורחים בגופו יש בה מעלה בגוף המצוה, אף בלא כללא ד'מצוה בו יותר מבשלוcho'.

ב לפי הבנה זו יצא לכאורה שהמקדש אשה שאינה בת בנים או כגון זקן, מצוה בשלוcho כמו בו. אך באמת מפורש ברא"ש שם שהקדושי מצוה אלא שאין חיוב במצוה זו ועל כן אין מברכים עליה. ולפי"ז אמרינן 'מצוה בו' אף בקדושי בלא פו"ר, ושפיר י"ל אף להרא"ש דבמכשירי מצוה ליכא משום 'מצוה בו'.

עצמה, וא"כ הרי בהכנות מאכלי השבת מתקיימים שני דינים: בעצם ההכנה מתקיים 'כבוד שבת', ומלבד זאת יש בה הכשר מצוה של 'עונג שבת'. והנה כלפי החיוב הנ"ל להכין בגופו, סגי בדבר אחד מן הדברים שמכין לשבת, כמדויק בלשון הרמב"ם שם, אך בעיסוק בהכנת המאכלים שמענגים בהם את השבת יש מעלה נוספת, שעוסק במכשירי מצות עונג בגופו. ועל כן הביאה הגמרא בקדושין רק אותן ההנהגות של רב ספרא ורבה שכשהיה מזדמן להם מאכל החביב עליהם, היו טורחים בו בגופם - ומזה מוכח דמצוה בו יותר מבשלוחו אף בשאר מצוות, שהרי לעצם מצות כבוד שבת סגי בכל הכנה שהיא כגון פתילת הפתילה והבאת משאות ופריקתם וביקוע עצים וכד' שהיו נוהגים בהם שאר החכמים, אבל מכך שהתעסקו רבה ורב ספרא בהכנת מאכלם החביב, מזה נראה שיש שבח ומעלה בהתעסקות בגופו אף בהכשר מצוה דעלמא וכל שכן במצוה גופא כגון בקדושין. [והטור והשו"ע שהביאו רק משאר הנהגות החכמים - זהו משום שכתבו 'חייב' ואיירי בעיקר חיוב דכבוד שבת, ולכן הביאו רק מההתעסקות בהכנות השבת שהיא מחויבת מדין כבוד, ולא משום מעלת 'מצוה בו יותר מבשלוחו'].

[הנה עיקר ההבחנה בין כבוד לעונג, שהכבוד קיומו אף לפני השבת ואילו העונג בשבת, כבר נפתח בבהגר"א (תקסט). ובזה פירש הגרי"ז (בחדושי הגר"ח סנסטיל) כפילות לשונות הרמב"ם ושינויים לענין הדלקת נר שבת, שבפרק ה (ה"א) כתב 'ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת, שזה בכלל עונג שבת'. ובפרק ל (ה"ה) כתב 'וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת. ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך לאכול ומטה מוצעת שכל אלו לכבוד שבת הן' - דבהדלקת הנר שני דינים איכא; עונג שבת, לאכול סעודת השבת לאור הנר (עתוס) שבת כה), וזה מתקיים בשבת עצמה, ומצוותו לדאוג לכך בערב שבת שיהא 'נר דלוק בשבת', ועוד מצות כבוד שקיומה בערב שבת, להדליק נר מבעוד יום, כשאר ההכנות לשבת'. ויש לעורר לפי"ז כמה שדנו הפוסקים על זמן הדלקת הנר ביו"ט, אם מבעו"י או ביום עצמו, שלדברי הגרי"ז מסתבר שאף אם מצד קיום עונג אפשר להדליק ביום עצמו, אבל מצד מצות הכבוד יש להדליק מבעוד יום, שזהו ממצות הכבוד, לעשות את כל ההכנות לפני כניסת היום כל היכא דאפשר, גם אם ההדלקה מותרת ביום עצמו, וכשלחן ערוך ומטה מוצעת].

הרי יוצא מבואר לדעת הגר"ז שאף במכשירין גרידא אמרינן מצוה בו יותר מבשלוחו - שהרי הוכחת הגמרא בקדושין היא מהתעסקות בגופו במכשירי מצות עונג שבת, ודלא כמו שצדד הנצי"ב בדעת הרמב"ם. אא"כ נאמר כמו שרצה הנצי"ב לחדש שהכנת מאכלי שבת גם היא מפורשת בתורה, בקרא ד'והכינו את אשר יביאו'.

והנה הגר"ז תירץ בדבריו איך הפסיקו הנך אמוראי מלימודם לצורך הכנות שבת והלא אמרינן במו"ק (ט): שכל מצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים אין מבטלים תלמוד תורה בשבילה,

מבשלוחו - שהרי לדבריו 'מצוה בו' היינו מעליותא במצוה עצמה.^ג

(ב) אכן נראה שהנחת הנצי"ב בשיטת הרמב"ם אינה ברורה ומוסכמת, דהנה הגר"ז (רנ בקו"א) עמד על לשון הרמב"ם (שבת ל,ו) 'אע"פ שהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית, חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו. חכמים הראשונים, מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר או גודל פתילות או מדליק נרות, ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה וכו'". ולשון 'חייב' שנקט צ"ב, הלא בגמרא משמע דעדיפות ומעלה בעלמא היא, וגם לשון הרמב"ם גופיה בהל' אישות (ג,יט) גבי קדושין מורה שהיא מעלה יתירה ולא חיוב. [וכן דקדק הבאה"ל (רנ) וכתב ש'חייב' לאו דוקא הוא, וצ"ב שלא הזכיר מדברי הגר"ז].

ופירש הגר"ז שהואיל ויש מצוה מיוחדת של 'כבוד שבת' מדברי קבלה דכתיב 'וקראת... ולקדוש ה' מכובד', וכמו שפירש הרמב"ם לעיל מיניה, הרי מכלל מצות הכבוד עצמה הוא שיטרח האדם בגופו, שבכך שטורח בגופו לשבת הגם שהוא מכובד ואין דרכו בכך תמיד, בזה גופא מתרבה כבודה של השבת. ובזה פירש הגר"ז את לשון הרמב"ם 'שזה הוא כבודו' - כלומר כבודו של יום השבת [אמנם בטור ובשו"ע נראה שמפרשים 'כבודו' - כבודו של האדם. וע' להלן]. ועל כן הכא שאני משאר מצוות שהעסק בגופו הוא חיובא מפני שהוא בכלל חובת הכבוד עצמה, שכך גדר מצות כבוד השבת, שיהא כל אדם טורח בגופו בהכנות לה.

ומה שהביאו בגמרא לסייע מהנהגת החכמים לטרוח בגופם לשבת, לענין הא דמצוה בו יותר מבשלוחו בקדושין, והרי לפי האמור התם שאני שההכנות בגופו הן מעיקר הכבוד - נראה בפשיטות שהביאו זאת רק כהוכחה לעיקר הדבר שכשטורח אדם בגופו יש בדבר תוספת כבוד, אלא דבשבת שיש מצות 'כבוד' הרי זה חיוב גמור, ואילו בשאר מצוות שאין מצוה בפני עצמה לכבד המצוה, אין זו אלא מעלה יתירה (וכן מובא בשם הגרי"ז ב'מעתיקי השמועה' בדרך אחת). ולפי"ז הרי משמע ברמב"ם ד'מצוה בו' היא מעלה במצוה עצמה וכו"ל, כפי שלמדים משבת שהעשייה בגופו היא מהמצוה עצמה ממש.

אך הגר"ז שם פירש בדרך מחודשת את ראיית הגמרא משבת לקדושין, עפי"מ שדקדק דהסוגיא בקדושין הביאה רק מהא דרב ספרא מחריך רישא רבא מלח שיבוטא, ולא הביאה משאר הנהגות החכמים המוזכרים בשבת (ק"ט) דרב הונא מדליק שרגא ור"פ פתיל פתילתא, ועוד כיו"ב. וביאר שמלבד מצות כבוד שבת המתקיימת גם קודם השבת, יש מצות עונג שקיומה בשבת

ג בח"א (סח,ז) נסתפק הי עדיף, מצוה בו יותר מבשלוחו או הידור מצוה. ובשו"ת דובב מישרים (ח"א מ,ב) כתב שעדיף לקיים המצוה בהידור ע"י שליח מלקיימה בעצמו שלא בהידור [שעל כן נכון יותר לכתוב ס"ת ע"י מומחה בכתיבה מלכתוב בגופו. וע' גם שבה"ל ח"ב קלה]. ונראה שזה יתכן אף אם 'מצוה בו' היא מעלה במצוה עצמה, דמ"מ י"ל שהידור בחפצא דמצוה עדיף על הידור באופן קיומה.

ד וכמפורש בריטב"א בקדושין שם עפי" הגמרא ד'מצוה בו' אינו חיוב אלא מצוה.

ה גם בערוה"ש (רנ,ג) כתב שלשון 'חיוב' לאו דוקא, שהרי רבים וגדולים אין עושים בעצמם, ועוד שבש"ס ציינו אלו שהיו עושים בעצמם ש"מ שרבים לא עשו כן. וכתב שבדברי הגר"ז בקו"א צ"ע. והוסיף שאצלנו נשותינו עושות ומכינות בעצמן לכבוד שבת ואשתו כגופו [וע' גם בסדר אליהו (לאדר"ת, עמ' קה) שנסתפק אם אומרים בזה אשתו כגופו].

1 וע"ע בענין זה בשיעור קמ"ב.

2 אך יש מקום גדול לומר שכאשר יש אור הדלוק מבעו"י, איכא תוספת כבוד במה שמדליק נר סמוך לסעודה ממש, כענין הבאת השלחן בשבת ליקרא דשבתא.

הרמב"ם 'שזה הוא כבודו' - כבוד השבת (כפירוש הגר"ז) וכבוד הת"ח (כהטש"ע), תליין דא בדא, שהואיל וכך הוא כבוד השבת שיתעסק ויטרח בגופו, א"כ זהו באמת כבודו של הת"ח. והרחבנו עוד במק"א.

הדרנא לדידן. הרי לפי המהלך הראשון (עפ"י הגר"ז) שהוכחת הגמרא משבת לקדושין היא רק לעיקר הסברא דאיכא כבוד טפי בעיסוק במצוה בגופו, אין הוכחה שבמכשירי מצוה אמרינן מצוה בו יותר מבשלוחו, ואילו למהלך הגר"ז עפ"י הרמב"ם שהוכחת הגמרא הוא ממכשירי מצות עונג שבת, הרי מוכח שאף להרמב"ם אמרינן מצוה בו אפילו במכשירי מצוה.

אבן יש מהלך שלישי, וכך נקט הגר"ז לעיקר (מובא ב'מעתיקי השמועה'), שההתעסקות בגופו יסודה רק משום 'מצוה בו יותר מבשלוחו' ולא ממצות כבוד שבת גופה, ומה שהביא הרמב"ם דין זה בהלכות כבוד שבת, היינו משום שלולא שהיתה זו מצוה עצמית של 'כבוד שבת', לא היה לנו לומר 'מצוה בו יותר מבשלוחו' דהא אין זה אלא מכשירי מצוה להיות מוכנים צרכי שבת, ורק משום שיש מצות כבוד שבת בהכנת צרכי שבת קודם השבת, אמרינן דמצוה בו יותר מבשלוחו.

ולפי מהלך זה ברמב"ם הרי מבואר דליכא 'מצוה בו' במכשירין, וכסברת הנצי"ב בשיטת הרמב"ם, ואתיא הגמרא כפשטה, דהנהגת האמוראים ענינה משום מצוה בו יותר מבשלוחו ולא מכלל מצות הכבוד גופא. אלא שלשון הרמב"ם 'חייב' קשה לפי"ז, וצריך להידחק דלאו דוקא הוא.

ג) והנה לפירוש הח"ח שגם בהכנת המאכלים לאורחים אמרינן 'מצוה בו', משמע לכאורה דאיכא להך כללא אף במכשירי מצוה, וזה מתאים להרא"ש, ואף להרמב"ם לפי מהלך הגר"ז, אבל לפי הנצי"ב ברמב"ם ולהגר"ז במהלך השני דלא אמרינן במכשירין מצוה בו יותר מבשלוחו, צריך להבין מדוע נפחת שכרו של אברהם אבינו בדברים שעשה ע"י שליח. ונראה לבאר הדבר בשני אופנים [שהם בעצם שני פנים למטבע אחד כפי שיבואר], לומר דהכנסת אורחים שאני.

האופן האחד י"ל עפ"י רבנו בחיי שאברהם אבינו נתעסק בעצמו בהכנסת האורחים וגם שיתף את שרה אמנו ואת הנער, כדי לעשות הדבר בעסק גדול ובפרסום, שזהו חלק מהמצוה, להראות לאורחים כבודם וחשיבותם בכך שחרד לכבודם ומרגיש את בני הבית עבורם. והוכיח כן מהא דשבת (ק"ט) רנב"י מכתף ועייל מכתף ונפיק [לכבוד שבת], אמר אילו מקלעין לי ר' אמי ור' אסי מי לא מכתפנא קמייהו. הרי חזינן שההתרגשות והחרדה גופייהו הם חלק מכבוד האורח, ומאורח חשוב הביאו ללמוד לשבת - הרי שמענו שמכבוד האורח הוא העסק המרובה שעושים בשבילו.

הרי למדנו שיש תוספת במצוה גופה כאשר טורח בעצמו לאורח, שזה מורה על חשיבותו וכבודו בעיניו. וכמו שכתב רש"י שם [והעתיקו הגר"ז ללמוד מזה לענין כבוד שבת כנ"ל]

וה"נ אפשר לקיימה ע"י שליח. אך לפי האמור שאני כבוד שבת שהוא מכלל חיוב הכבוד עצמו לעסוק בגופו דוקא, ודבר זה לא שייך לעשותו ע"י אחרים, משא"כ בשאר מצוות שהעשייה בגופו אינה אלא מעלה בעלמא הלכך אין דוחה ת"ת. ובשער הציון (שם) הקשה כן מדנפשיה היאך הפסיקו מלימודם, ובתירושו השני כתב דשאני שבת דחמירא, ושמא כוונתו לסברת הגר"ז, שמכבוד השבת גופה לעסוק בגופו דוקא. ובתירוץ הראשון כתב דהא דמבטלין ת"ת במצוה שאפשר לעשותה ע"י אחרים, זהו דוקא במצוה שאינה מוטלת על האדם המסוים אלא על כלל אינשי דעלמא וכגון ביקור חולים שאפשר ע"י אחר, אבל מצוה המוטלת על האדם בפרט, בזה עדיף שיעשה בעצמו הגם שמתבטל מלימודו.^ח

ויש לתרץ לפי"ז קושית החו"י (רה. מובאת בבאה"ל שם), כיצד מותר לחכמים לזלזל בכבודם בהבאת משאות וכד' לשבת, והלא לדעת כמה ראשונים זקן ואינה לפי כבודו אסור להתבזות להשיב האבידה, הרי שגם כלפי דבר מצוה שייך כבוד התורה. ובבאה"ל תירץ שהואיל וניכר לכל שלכבוד שבת הם עושים לכך שרי, משא"כ בהשבת אבידה שאין ניכר אם אבידה היא. ויש להקשות מהסוגיא בשבועות (ל) שאין לתלמיד חכם לבוא ולהעיד לפני ב"ד קטן הימנו, משום כבוד התורה - הרי שאף שניכר לכל שעסוק במצוה, כגון בהגדת עדות לחברו, אסור.^ט

ונראה לתרץ באופן אחר לפי הנ"ל, דשאני כבוד שבת שבכך שמזלזל בכבוד עצמו הרי בזה גופא השבת מתכבדת ומתעלה, במה שת"ח טורח בגופו עבודה וא"כ הוא מכלל המצוה גופה שיטרח ויזלזל בכבוד עצמו לכבוד השבת, ולא דמי לשאר מצוות שאין נכלל במצוה ענין הכבוד, רק על צד ההזדמן נפגש כבוד הת"ח עם המצוה, הלכך אין רשות לזלזל בכבודו, משא"כ בשבת שמיעוט בכבודו לכבוד השבת מכלל המצוה גופה כאמור. ואדרבה, זהו הכבוד האמתי של הת"ח שמכבד את השבת ע"י שממעט בכבוד עצמו, וכדברי הטש"ע שזהו כבודו של האדם. וכדוגמת המבואר ברמב"ם (סוף הל' לולב) לענין שמחת החג, שהמתכבד בעיניו וחולק כבוד לעצמו במקום מצות השמחה - הרי זה חוטא ושוטה, וכל המשפיל עצמו ומיקל גופו במקומות אלו הוא הגדול המכובד, ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה' שנאמר והמלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה'. [וכיו"ב כתב הרמב"ם (סנהדרין סופכ"ד) 'והמכבד את התורה גופו מוכבד על הבריות, ואין כבוד התורה אלא לעשות על פי חוקיה ומשפטיה'].

והרי נתבארה כוונת הטש"ע שהואיל וההתעסקות בגופו היא 'חיוב' מגוף מצות כבוד שבת, הרי ממילא היא גופא כבודו של הת"ח. נמצא אם כן ששתי המשמעויות הנכללות בלשון

ח ויתכן שגם הגר"ז מודה בזה לדינא, ודבריו שם אמורים רק באדם שתורתו אומנותו וגורם יומם ולילה בלא הפסק. וכן עמא דבר.

[והנה כמה אחרונים נקטו שהעושה מצוה ע"י שליח יש בדבר משום זלזול במצוה, שנראה כמתעצל בה (תבו"ש, חיד"א). וברב פעלים (ח"ב י"ד לה) תמה על דבריהם מהסוגיא בקדושין דמשמע דליכא איסורא אלא מצוה בעלמא. ויש ליישב דבריהם דבמצוה עצמה איכא סרך איסור משום זלזול, אבל בקדושין דאינן עיקר המצוה להרא"ש, ומה גם כלפי האשה דודאי אינה מצוה בדבר, בזה אין שייך טעם דזלזול אלא מעלה, וכלפי זה אמרו בסוגיא שם דליכא איסורא. ונראה שאם עושה דבר אחד בגופו סגי דלא ליהוי כמזלזל שהרי אינו מניח המצוה לאחרים. וכן נראה דהא דמבטלין תורה היינו רק משום לתא דאיסורא, אבל לא מעלה בעלמא דכל חפצים לא ישוו בה. ועל כן הנך אמוראים עשו דבר אחד לכבוד שבת דתו ליכא זלזול].

ט והרי דעת הריטב"א שם שאינו רשאי אף אם ירצה [וכתב דל"ד לאבידה דשרי (כן שיטתו, כהרמב"ם ודלא כהרא"ש), שכן יש כמה ת"ח שעושים כן בשלהם]. אכן מהמאירי שם נראה שרשאי למחול על כבודו. וכן נקט בתו"ח שם [וכתב שאף אם נוקטים באבידה לאסור, בעדות מותר]. ונראה דעדות שאני מפני שמאיימים על העדים ובודקים אותם (כדתנן בפ"ג דסנהדרין), והוי ביוון טפי.

ד) אכן יש מקום לפרש החילוק בין הפנימיים לחיצוניים באופן נוסף, דהנה כתב הרמב"ם (אבל יד, ז) 'ראה לי שנחמת אבלים קודם לביקור חולים, שנחום אבלים גמילות חסד עם החיים ועם המתים'. וכוונתו על פי שיטתו לעיל (יג, ד) דמת שאין לו אבלים להתנחם, באים עשרה בני אדם כשרים ויושבים במקומו כל שבעת ימי האבלות, ושאר העם מתקבצים עליהם. והשיג הראב"ד שאין לדבר שורש. ופירש הלח"מ שאמנם איתא בגמרא (שבת קנב) שמי שאין לו אבלים מושיבים עשרה בני אדם, אבל לא נאמר שמנחמים אותם, וזו כוונת הראב"ד בהשגתו על מה שהוסיף הרמב"ם שהעם מתקבצים עליהם לנחם. וטעמו של הרמב"ם מתפרש כמו שפירש המאירי (שם) שקיבוץ העם לנחם הוא מכבודו של המת, ועל כן גם כשאין קרובים המתאבלים, מתקבצים העם לניחום לכבוד המת. וזהו שכתב הרמב"ם שהניחום הוא חסד עם החיים ועם המתים, דמלבד החסד עם החיים בניחומם, איכא חסד עם המת במה שמכבדו שבא לנחם על מותו. ומצינו ברש"י (סוכה כה) שגם עיקר מצות האבלות היא לכבודו של המת, להראות שמצטער ודואג על פטירתו, וסובר הרמב"ם מסברא דיליה שאף הניחום נכלל במצוה זו לכבוד המת, ועל כן כתב שניחום אבלים קודם לביקור חולים, ששתי פנים יש במצות ניחום; חסד עם החיים ע"י שהם מתנחמים, וחסד עם המתים בנתינת כבוד על ידי שבאים לנחם.

ובזה יש לתרץ הערת האו"ש (אבל יד, ז) על דברי הרמב"ם שניחום אבלים קודם, והלא הרמב"ם הביא (בהל' לולב ז, כד) הברייתא (בסוכה מא) כלשונה, 'כך היה המנהג בירושלים, יוצא אדם מביתו שחרית ולולבו בידו... ויוצא לביקר חולים ולנחם אבלים והוא בידו' - הרי הקדימו ביקור לניחום. אך לפי האמור יש ליישב, דנראה שניחום אבלים במועד הוא רק מצד לתא דחסד עם החיים אבל לא משום כבוד המתים, דהא ליכא אבלות במועד, עכ"פ לא באבלות שבפרהסיא, ואם כן כשם שאין אבלות נוהגת - שאף היא לכבוד המת כפרש"י הנ"ל - כך ליכא חיוב כבודו של מת בניחום, ועל כן ברגל שאין נוהגת בו אבלות עכ"פ בפרהסיא ליכא קדימה בניחום אבלים לביקור החולים, וזהו שכתב הרמב"ם דברגל כשהוא עם הלולב, נכנס תחילה לביקר חולים ואח"כ לניחום אבלים.

וכן יש לדקדק מלשון הזהב של הרמב"ם בהלכות שבת (כד, ה) 'ומבקרין חולין ומנחמים אבלים' בשבת - ואמאי הקדים ביקור לניחום. אך להאמור ניחא, דבשבת שאין נוהגת אבלות בפרהסיא, אין בניחום אלא חסד עם החיים בלבד, הלכך ביקור חולים קודם.

ולפי זה הרי נתבארה לנו דרך נוספת בחילוק שבין הפנימיים בשורה לחיצוניים, שלפנימיים איכא קיום גם משום חסד עם החיים וגם משום כבוד המת, ועל כן חשיבי 'עוסקים במצוה' גם אם אין כוונתם בבואם אלא לראות, דסו"ס גומלים חסד עם האבלים, משא"כ החיצוניים אין בהם קיום חסד עם החיים שהרי אינם מנחמים בפועל ורק כבוד המת איכא במה שמתאספים שם

יא וא"ת כיון דבניחום עצמו ליכא מנהג אבלות דהא מנחמים במועד, מדוע לא ינהג ברגל גם ענין הניחום שמשום כבוד המת. ונראה דלעולם בניחום עצמו ליכא משום כבוד המת רק בעצם התקבצות לבית האבל יש השתתפות באבלות והוה כבוד המת. ואכן ברמב"ם לא מפורש שמי שאין לו קרובים העם מנחמים אלא מתקבצים למקום הישיבה בלבד, ו"ל דקיבוץ העם היינו ההשתתפות באבלות עם היושבים. וא"כ ברגל דליכא אבלות אין שום ענין בקיבוץ, ורק מנחמים משום חסד עם החיים.

כ'אדם שמקבל את רבו בביתו ומראה לו שהוא חשוב עליו וחרד לכבודו לטרוח ולהרבות בשבילו'. ואם כן הרי מובן שאף אם בהכשר מצוה בעלמא ליכא 'מצוה בו יותר מבשלוחו', אבל הכנסת אורחים שאני, שיש בהכנות בגופו תוספת במצוה גופה, שמראה לאורח שטרח וחרד לכבודו.

והאופן השני, בהקדם מה שנראה לבאר ביסוד מצות גמילות חסדים בכלל והכנסת אורחים בפרט, דהנה ברמב"ם מובאת מצוה זו בשני מקומות; בהלכות דעות (א, ד-ו) הכליל הרמב"ם את הרחמנות והחנינה והצדקה במצות 'והלכת בדרכיו' - מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום [ומקור הדברים בסוטה יד. ושם דרשו קרא ד'אחרי ה' אלקיכם תלכו' ומפורש שם גם ביקור חולים וקבורת מתים], ואילו בהל' אבל (יד, א) כתב 'מצות עשה של דבריהם לביקר חולים ולנחם אבלים כו' וללוות האורחים כו' אע"פ שכל מצות אלו מדבריהם הרי הן בכלל 'ואהבת לרעך כמוך'. כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים עשה אתה אותן לאחריך בתורה ובמצות'. [פירוש דבריו שגדר המצוה מדאורייתא הוא בכללות לאהוב ולהטיב לרע, ומדרבנן יש מצוה חיובית במעשים הפרטיים דביקור חולים והכנסת אורחים וכד', ונפ"מ שהמעשה המסוים מחויב בהחלט מדבריהם].

הרי ששני מקורות למצוה זו, ושני ענינים הם החלוקים ביסודם: יסוד מצות 'ואהבת לרעך' היינו חיוב האדם כלפי חברו, לעשות חסד לזולתו. ואילו 'והלכת בדרכיו' היא מצות האדם על עצמו, שמצווה הוא להיות בעצמותו 'גומל חסדים', להתדמות לקונו.

ובהבחינה זו יש מקום לפרש דברי הגמרא בברכות (רפ"ג) לפי פירוש אחד בתלמידי רבנו יונה, שהעומדים בשורה לנחם האבל, הפנימיים נחשבים עוסקים במצוה להיפטר ממצוה אחרת בין אם באו לנחם בין אם באו לראות, ואילו החיצוניים אינם 'עוסקים במצוה' אלא אם באו לנחם ולא כשבאו לראות. וצ"ב דמה נפשך, אי חשיבי החיצוניים עוסקים במצוה, בדין הוא דליפטר בכל אופן כמו הפנימיים, ואם אינם עוסקים במצוה ליחייבו בכל אופן. אך לפי ההבחנה האמורה ניחא, שהחיצוניים אין בהם קיום מצות 'ואהבת לרעך' שיסודה במה שנותן לחברו והרי למעשה האבל לא קיבל ניחומים מהחיצוניים ולא קיבל טובה מהם, ומ"מ מצות 'והלכת בדרכיו' איכא אף בחיצוניים שהרי מצד המנחם יש קיום מצוה בכך שבא לגמול חסד עם האבל אף אם לבסוף לא קיבל הלה תנחומים ממנו, אלא שמצד מצוה זו ד'והלכת בדרכיו' תלוי הדבר בכוונתו, שאם לא בא אלא לראות הרי ליכא כלל ענין דוהלכת בדרכיו כמובן, ורק לפנימיים שיש בהם גם קיום ד'ואהבת לרעך' מצד מה שהאבל מקבל מהם בפועל, חשיבי עוסקים במצוה גם אם כוונתם לראות, דסו"ס האבל מקבל מהם תנחומים [וכדברי הבית-הלוי (בדרוש א), וכבר קדמו המהרי"ט (בצפנת פענח. הביאו הפר"ד בדרוש הצדקה) שמצוות צדקה וכד' שעיקרה בתוצאה, אין הכוונה בה מעכבת, כי סו"ס העני קיבל ממנו ונתקיים המכוון במצוה. וילה"ע שבביה"ל שם נקט שאין בזה 'קיום' אלא שנפטר מהמצוה, ואולם במקום אחר (ח"ג נא) נקט שיש בזה קיום מצוה, וכ"מ במהרי"ט].

לכבודו, הלכך אין נפטרים מן המצוה אלא אם באו לכבודו אבל אם באו לראות לא חשיבי עוסקים במצוה כלל.

ה) עכ"פ הראנו לדעת מדברי הרמב"ם ששני ענינים הם במצות גמילות חסדים; ענין שבין אדם למקום, שיהא האדם דומה בדרכיו ובמעשיו לקונו, ועוד ענין שבין אדם לחברו, לגמול טוב לזולתו. והנה הקשה המהרש"א (בב"ב יא) על המבואר בגמרא ובפרש"י (שם - גבי מונבו המלך שפיזר לצדקה) שהצדקה היא בכלל הדברים שאדם אוכל מפירותיהם בעולם הזה, וקשה א"כ מדוע לא נשתנה הצדקה עם כל הדברים השנויים במשנה (ריש פאה) שאדם אוכל פירותיהם בעוה"ז והקן קיימת לו לעוה"ב. ותירץ שהצדקה כלולה ב'גמילות חסדים' דקתני התם. והקשה הבית-הלוי (בדרוש א) הלא גמילות חסדים גדולה מן הצדקה (כדאמרינן בסוכה מט) שהיא בין בגופו בין בממונו בין לעשירים בין לעניים ובין עם החיים בין עם המתים, משא"כ צדקה - וא"כ כששנו במשנה מעלת 'גמילות חסדים' עדיין לא שמענו מעלה לצדקה.

ונראה ליישב, דהנה האבני-מלואים (עא) כתב לתרץ קושית התוס' (ב"ב ח) על המבואר בגמרא שכופים על הצדקה, והלא כללא הוא דכל מצות עשה שמתן שכרה כתוב בצדה אין ב"ד של מטה מוזהרים עליה, ובצדקה כתיב 'נתן נתן לו ולא ירע לבבך בתתן לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך בכל מעשך ובכל משלח ידך', והביא האבנ"מ מספר העיקרים ד'בגלל הדבר הזה יברכך' קאי על מאי דסמיך ליה 'ולא ירע לבבך בתתן לו' ולא על עצם הנתינה, כלומר שהשכר המיוחד של ברכה בכל מעשיו בעוה"ז, הוא בא על מה שנותן לעני בלב טוב ובנפש חפצה, ואם כן הרי מובן שעל מצות הצדקה יש כפייה דהא על עיקר הצדקה אין מתן שכרה בצדה [רק שכר שבכל שאר המצוות], ורק על הנתינה בחפץ לב נאמר שכר בצדה, והרי על אופן זה שנותן ברצון לעולם ליכא כפייה.²¹

ונראה שדברי העיקרים מבוארים בגמרא, דאמרינן (בסוכה מט) אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה שנאמר 'זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד', ופרש"י 'הנתינה היא הצדקה והטורח הוא החסד כגון מוליכה לביתו או טורח שתעלה לו להרבה וכו' שנותן לבו ודעתו לטובתו של עני'. ומהמבואר מדברי רש"י שה'צדקה' עיקר עניינה הוא כמה שהעני מקבל ואילו ה'חסד' עיקר עניינו הוא מצד הנותן, להיותו בעצמו בעל חסד ע"י טרחתו ועסקו בדבר. וכמו שביאר המהר"ל (נתיבות עולם - נתיב החסד) שזוהו תורף שלשת החילוקים הנ"ל בין צדקה לגמילות חסדים, שהצדקה עיקרה מצד המקבל, לכן היא רק לעניים ורק לחיים, ובקבלת דבר ממשי, ואילו החסד הוא אף בדליכא קבלת מקבל כל כך, כגון בעשירים ובמתים ובגופו. וזהו הביאור במה שפרש"י שהצדקה משתלמת לפי חסד שבה, פירושו לפי הטירחה

²¹ ונראה שהעיקרים לשיטתו אויל (ג, לו) שכתב שלא ישובח העובד מאהבה אלא כשתהיה עבודתו מאהבה גמורה מבלי שיתערב בה שום צד הכרח ולא הרחיק נוק ולא קבלת תועלת כלל, וזאת היא האהבה המענגת שראוי לקבל עליה שכר נצחי בלי בעל תכלית' וע"ש שאפילו אם עושה מכורח ציווי ולא מאהבה בחירות גמורה, אינו בכלל שכר זה.

ונתינת הדעת והלב לטובת חברו - שזוהו עיקר עניינו של 'חסד'. והם עומק דברי העיקרים שהשכר המיוחד שנאמר בצדקה משתלם על ה'לא ירע לבבך', כלומר על חסד הנותן ולא על קבלת המקבל.

ואם כן הרי מובן היטב דלא תנן אוכל פירותיהם אלא על 'גמילות חסדים', שאף על פי שגם בצדקה יש אכילת פירות בעוה"ז, אך הוא בא רק על גמילות החסד שבצדקה, כלומר על היות האדם הנותן 'גומל חסד', וכדאמרינן אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה, וכנ"ל דהשכר המיוחד שבעולם הזה האמור בצדקה, הוא על אופן הנתינה מצד הנותן. והדברים מאירים.

ומצינו בדברי הסמ"ק שעובר על 'לא ירע לבבך' גם אם מצטער לאחר נתינת הצדקה - הרי שאף באופן שאין שום חילוק בקבלת המקבל ולא חסר כלום בטיב ה'צדקה', מ"מ חסר ב'חסד' כאשר לבו של הנותן חלוק עליו במה שנתן.

ונראה ששני אלו, ה'צדקה' וה'חסד', הן הן שתי הפנים שנתבארו ברמב"ם, מצוה מצד הנותן ומצוה מצד המקבל; מצות 'ואהבת לרעך כמוך' עיקרה מצד המקבל שמתמלא חסרונו. ומצות 'והלכת בדרכיו' ענינה בנותן, שיהא בעצמו 'גומל חסדים' [שעל כן אם רע לבבו בנתינת הצדקה, אין לו השכר המיוחד דאכילת פירותיהן בעולם הזה כמו שנתבאר].

והרי מבואר לאור האמור שהמודד העיקרי להבחין בין 'צדקה' ל'חסד' הוא אם טורח בגופו ונותן דעתו ולבו בדבר כדפרש"י. וכיון שכן הרי נראה שעצם העיסוק בהכנת המאכלים לצורך האורחים, גם אי נימא דמצד 'ואהבת לרעך' שעיקרה במקבל, אינו אלא בגדר מכשירי מצוה להאכלת האורח, אבל מצד מצות 'והלכת בדרכיו' שענינה בהיות האדם מתדמה לקב"ה בחסדו, הרי הטורח והעיסוק הוא עיקר במצוה, שזוהו עיקר ה'חסד' שמצד הנותן כאמור. ואם כן מובן שנפחת השכר כשעושה הדבר ע"י שליח, כי מצד מצות 'והלכת בדרכיו' אין כאן מכשירי מצוה אלא גוף המצוה.

נמצא עתה ששני האופנים שביארנו במעלת הכנת המאכלים לאורחים בעצמו, לומר שהם מעלה במצוה גופא ולא במכשיריה, מכוונים הם לשתי הפנים שבמצוה; האופן הראשון עפ"י רבנו בחיי שהטירחה והעסק עצמם מרבים את כבוד האורח - וזה תוספת מצד קבלת הטובה של האורח, בכך שהוא מתכבד יותר ביודעו את טירחת בעל הבית עבורו, והיינו ריבוי במצות 'ואהבת לרעך כמוך'. והאופן השני שההכנה פועלת אצל הנותן, להיות טורח ונותן לבו ובדעתו בטובת חברו - וזהו תוספת ומעלה בגוף מצות 'והלכת בדרכיו'.²²

²² ולפי"ז יש לדון במש"כ הח"ח (באהבת חסד ח"ג א) שאם בהליכתו לבית המדרש נודמנו לו אורחים ויש מי שיקבלם בביתו - לא ידחה הליכתו לביהמ"ד. אך להאמור אין זו מעלה בעלמא דמצוה בו אלא קיום דין במצוה עצמה.

